

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12: 340.15

О.М. Литвинов

**КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОГО ПЕРСОНАЛІЗМУ
АЛЬФОНСАСА ВАЙШВИЛІ**

У статті розглядається концепція правового персоналізму відомого литовського філософа права А. Вайшвілі, який пропонує варіант тлумачення і формування права у сучасному демократичному суспільстві на основі рівноваги (балансу) прав і обов'язків. Він доводить необхідність переваги суб'єктивного права перед об'єктивним у правовій державі, оскільки тоді від поставленої у центр суспільного життя особистості як свідомої істоти буде залежати її правовий статус, включаючи питання злочину та покарання, а також привілеїв як агресії проти суспільства.

Ключові слова: *персоналізм, особистість, право, суб'єктивне право, об'єктивне право, рівновага (баланс) прав і обов'язків, демократичне суспільство, правова держава, привілеї, злочин, покарання.*

В статье рассматривается концепция правового персонализма известного литовского философа права А. Вайшвилы, который предлагает вариант истолкования и формирования права в современном демократическом обществе на основе равновесия и баланса прав и обязанностей. Он доказывает необходимость преваживания субъективного права перед объективным в правовом государстве, поскольку в таком случае от поставленной в центр общественной личности как сознательного существа будет зависеть ее правовой статус, включая вопросы преступления и наказания, а также привилегий как агрессии против общества.

Ключевые слова: *персонализм, личность, право, субъективное право, объективное право, равновесие (баланс) прав и обязанностей, демократическое общество, правовое государство, привилегия, преступление, наказание.*

In the article it is considered the concept of legal personalism of famous Lithuanian philosopher of law A. Vaishvila who offers the variant of interpretation and formation of law in modern democratic society on the basis of bal-

ance of rights and duties. He proves the necessity of supremacy of subjective law against objective one in legal state because in this case the legal status of personality, including the questions of crime and punishment and also privileges as aggression against society will be depended on the personality as a conscious being which is in the centre of public life.

Key words: *personalism, personality, law, subjective law, objective law, balance of rights and duties, democratic society, legal state, privilege, crime, punishment.*

Альфонсас Вайшвіла - відомий сучасний литовський філософ права, "габілітований доктор права", тобто доктор юридичних наук, багато років працював завідувачем кафедри філософії права Литовського університету права у Вільнюсі (нині - Микола Ромеріо Університет, тобто Університет імені Микола Ромеріо, видатного литовського правознавця першої половини ХХ століття). Сьогодні він - професор кафедри філософії права та історії права цього університету і є одним з провідних правознавців Литовської Республіки, праці якого публікуються і в інших країнах, зокрема в Україні, Росії, Білорусі та Німеччині. Багаторічна співпраця з кафедрою філософії права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка мала форми участі викладачів-науковців Литви у наукових конференціях, що їх проводили в Луганську, зокрема у Новгородцевських читаннях (2000 рік, 2003 рік, 2006 роки¹), участі самого професора А. Вайшвіли, крім Новгородцевських читань, у міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми вдосконалення законодавства та практика його застосування з урахуванням прогнозу злочинності" (ЛДУВС, 1999 р.), у міжнародній збірці "Проблеми філософії права", виданій у ЛДУВС з нагоди 140-річчя П.І. Новгородцева та колективній монографії "Особистість і правове регулювання: творчі пошуки розкріпаченої свідомості (філософія права на пострадянському просторі)", а також участі викладачів-науковців і курсантів ЛДУВС у конференціях у Литовському університеті права та публікації їхніх праць у престижному міжнародному часописі "JURISPRUDENCIJA", що його видає цей університет (часопис розповсюджується у 32 країнах світу)². Сам професор Вайшвіла виступав з викладенням основних положень своєї теорії права у ЛДУВС і

¹ Проф. А. Вайшвіла приїздив до Луганська зі своїми учнями - докторантами Литовського університету права.

² У різних числах часопису надруковано статті В.М. Карпунова, О.І. Левченкова та О.М. Литвинова.

його виступи і тексти завжди гаряче обговорювалися учасниками конференції. Тоді представники не тільки України, а й Росії, які були присутні, відзначали надзвичайну актуальність такого напрямку розвитку права, на якому наполягав А. Вайшвіла, оскільки загальний висновок був пов'язаний з необхідністю гуманізації самого права й розвитку антропології права, оскільки вельми важка спадщина тоталітаризму, що нас об'єднує, потребує подолання багатьох заідеологізованих стереотипів насамперед у "людиновимірній" площині.

Актуальність такої постанови питання полягає в необхідності осмислення права як феномена культури, який сутнісно є вираженням, а функціонально – інструментом захисту людини як найвищої світової цінності. Так, якщо гранично коротко висловлює своє ставлення до права та його історичної місії литовський правознавець.

Метою цієї статті є ознайомлення вітчизняної наукової спільноти з одним з сучасних варіантів антропології права, що розробляється в межах загальноєвропейської традиції з урахуванням традиції національної. Особливе значення для нас є те, що автор, спираючись на литовську традицію права, фактично об'єднує її з традицією українською, оскільки у загальновідомі історичні часи таке об'єднання не потребує аж ніяких доказів. Втім суто історичний – ретроспективний – аспект у цьому контексті не є переважаючим, більш важливим виглядає аспект перспективний, пов'язаний із євроінтеграційними сподіваннями України, які вже втілено Литвою. Тобто, нефантастичною виглядає перспектива нашого вже четвертого об'єднання в єдиний правовий простір¹, але вже на дещо інших – загальноєвропейських культурно-ціннісних началах, принципіальним фундаментом яких є антропологічний підхід. Саме вони є основою міркувань литовського філософа права, який у своїх працях намагається поєднати досягнення литовської, російської, німецької, англійської тощо думки для створення підґрунтя сучасної правової системи в своїй країні. І саме з цих позицій він досить жорстко, але об'єктивно і справедливо піддає критиці реальний стан у цій сфері життя як у Литві, так і в інших країнах, включаючи країни – лідери Європейського Союзу.

¹ Хоча може й п'ятого: є історичні свідчення, які сформували думку стосовно єдиного коріння литовців та слов'ян, згідно якої приблизно п'ять століть до Р.Х. "слов'яни склали одне пліє з литовцями", що дозволяє називати ці племена "литво-слов'янами" (Див.: Трачевский А. Русская історія. Часть первая /Второе, исправленное и расширенное издание. – С.-Петербург: Изданіе К.Л. Риккера, 1895. – С. 6).

У вітчизняному правознавстві погляди литовських філософів права спеціально не розглядалися, що обумовлює *новизну* цієї праці. Тут ми можемо лише зазначити певний, але вельми опосередкований зв'язок із запропонованою постановкою питання лише в історико-правовому аспекті, коли в дослідженнях, присвячених Литовським статутам або періодам їхньої дії на території України, розглядалися їх положення та дія в українському суспільстві. Це питання розглядалося в роботах таких дослідників, як О. Атоян, О. Вівчаренко, І. Кокорудз, Л. Корчемна, М. Костецький, А. Кристер, В. Кульчицький, Ю. Лобода, Я. Малик, М. Настюк, А. Ткач, Б. Тищик, І. Усенко, М. Чубатий, Ф. Шабульдо та інших. З другого боку, проблема правового персоналізму і взагалі правова антропология стає все більш значущою у розвідках вітчизняних правознавців, що відбивається, зокрема, у працях відомих вітчизняних фахівців, таких як М. Альчук, О. Бандура, В. Бігун, Є. Бурлай, О. Грищук, О. Губар, Д. Гудима, М. Гуренко-Вайцман, С. Добрянський, Т. Дудаш, М. Козюбра, О. Костенко, С. Максимов, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Рабінович, Л. Удовика, В. Шаповал, В. Шкода та інших.

Свою концепцію литовський дослідник пропонує розуміти як один з варіантів розвитку світової тенденції зростання ролі особи (персони) та відбиття цього процесу у світовій філософській та правничій думці. Особливе значення, на думку А. Вайшвіла, тут має традиція природного права, де в цьому аспекті він виокремлює постань німецького правознавця Р. Штамплера, а також російських правознавців П. Новгородцева та Л. Петражицького¹. Втім, сам термін "персоналізм", звичайно, асоціюється насамперед з філософією М. Бердяєва, хоча цей філософський напрям був однією з культурних характеристик філософського мислення початку ХХ століття. А. Вайшвіла, зокрема, звертає увагу на думку П. Новгородцева стосовно того, що він вважав навіть ідею народоладдя тимчасовою формою принципу особистості, який є безумовним. Так філософсько-правові ідеї персоналізму своєю актуальністю поєднують початок ХХ століття із сьогоденням – початком століття ХХІ-го.

Свою концепцію професор Вайшвіла вважає персоналістичною, оскільки на питання відношення держави та особистості, який зав-

¹ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ: Ідея права і держава: Спеціальний випуск № 3: У чотирьох частинах. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. - Частина 1. - С. 35.

жди було головним, він відповідає, що принципи демократичного устрою суспільства і ринкової економіки вимушують і в правознавстві (тобто розумінні права) говорити "так" саме особистості, маючи на увазі пріоритетність прав людини, як то визрівало в теоріях природного права Нового часу. Свій вклад в розвиток цієї точки зору він називає як "правова аксіоматика" або, по-іншому, "модель чотирьох аксіом"¹. Тобто він, спираючись на гуманістичну традицію персоналізму світоглядного, відштовхується від її - традиції - досягнень, надаючи їм абсолютний характер або абсолютне значення². Ось ці аксіоми.

Перша. Це пріоритетність особистості у відношенні до держави та іншим соціальним творенням; правове рівноправ'я осіб (життя, свобода та інші цінності одного індивідуума не є більш цінними, ніж життя і свобода іншого).

Друга. Кожна особа не є в культурному відношенні самодостатньою для задоволення своїх інтересів.

Третя. Необхідність подолання цієї культурної недостатності примушує людину вступати у різноманітні відношення з іншими людьми - обмінюватися послугами (засобами задоволення своїх інтересів).

Четверта. Вільні та рівноправні люди не можуть обмінюватися послугами інакше, ніж як на основі еквівалентності.

Як бачимо, ці аксіоми є викладеними в концентрованому вигляді класичними положеннями філософсько-правових концепцій Нового часу, насамперед Б. Спінози, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та І. Канта з "підведеною ризикою" концепцій "відродженого природного права" межі ХІХ та ХХ століть (четверта аксіома). Узятя за основу термінологія Спінози ("надавати послуги одне одному" як природна необхідність) може бути прийнятною в наш час стрімкого розвитку сфери споживання (здаємо одну з назв сучасного типу суспільства як "суспільство споживання") і як термінологічне "кліше" може використовуватися для описання існуючої ситуації в конкретний період розвитку думки про право та все, що з цими процесами є

¹ Див.: Вайшвила А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Ідея права і держава: Спеціальний випуск № 3: У чотирьох частинах. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. - Частина 1. - С. 37-38.

² Аксіома - твердження певної теорії, що приймається без доведення як вихідне (Див.: Словник іншомовних слів /За ред. О.С. Мельничука. - К.: Рад. Енциклопедія, 1975. - С. 31).

пов'язаним. Професор Вайшвіла, звичайно, розуміє можливість заперечення щодо його загальної позиції, але суттєвим є намагання надати логічне обґрунтування її через доведення методологічної позиції щодо початку пізнання права від індивіда, тобто від суб'єктивного права, оскільки початок такого пізнання від права об'єктивного призводить до неминучої переваги етатизму та позитивізму. Останнє ж не дозволяє відрізнити право демократичне від тоталітарного. А якщо виходити з запропонованих автором чотирьох аксіом, тоді право визначається як єдність або рівновага дозволеного (прав) і обов'язкового (обов'язків).

Далі А. Вайшвіла розвиває свою думку у кантіанському дусі, формулюючи толерантний принцип як "необхідність достойної поведінки кожного у відношенні до кожного іншого"¹, а звідси пропонує й визначення самого права: "право – це вимога достойної поведінки й зобов'язання до такої поведінки"². Так, на його думку, поєднується природний егоїзм людини з необхідною суспільною вимогою альтруїзму, перше здійснюється через права (дозволи), друге – через обов'язки (вимоги та накази), а через їхню єдність, здійснену в праві, відбувається соціалізація особистості. Остання є вільною від агресії, тобто і від експлуатації, і від поневолення, її персоніфікація є вираженням її ж внутрішніх якостей: являючись "законним егоїстом", говорить литовський правознавець, вона (особистість, персона) не може не бути й альтруїстом, оскільки виконує необхідні суспільству обов'язки.

Таку сформульовану у гегелівському дусі єдність протилежностей А. Вайшвіла вважає автентичним засобом вираження сутності демократичного права, оскільки унеможлиблюється абсолютизація кожного з боків цієї єдності і надає праву креативності у створенні загального блага. З цієї точки зору висловлюється сумнів стосовно ідеї "невідчужених" прав як тільки прав, оскільки зникає друга сутнісна сторона стосовно зобов'язань щодо достойної поведінки у відношенні до інших. Розмірковуючи далі, він говорить, що суб'єктивне право якщо його відділити від зобов'язань, втрачає свою тотожність і перетворюється на свою протилежність – у привілей, який визначається

¹ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики. – С. 38.

² Див.: Там само. – С. 38-39.

як "агресія проти "ближнього"¹. З іншого боку, втрата зобов'язань у діалектичній єдності права призводить до уярмлення особистості іншою особистістю або державною інституцією, тоді здійснюється агресія суспільства проти особистості у вигляді повинності². Звідси витікає, що право у демократичному суспільстві виключає як привілеї, так і повинності, які принципово суперечать його сутності.

В іншій своїй праці "Правовий персоналізм (до пошуку сучасного праворозуміння)"³ А. Вайшвіла підкреслює значення такого праворозуміння у справі виведення права зі стану залежності від поточної політики, навіть у впливі права на повернення початкового смислового значення самому терміну "політика" як здійснення справ в інтересах усіх громадян поліса (міста-держави). У своїх текстах литовський правознавець розрізняє позитивістське (обмежене лише наказами – обов'язками) право, яке зорієнтоване на правозастосування і право демократичне (як єдність обов'язків і прав), що є зорієнтованим на правотворчість. Останнє через однакове розуміння протилежностей, зокрема протилежних інтересів, сприяє соціальним компромісам та співробітництву, тому, доходить висновку вчений, "визначати право в умовах демократії, це визначати право людини"⁴.

Тотожність права як єдність протилежностей, що витікає з природи самої людини, дозволяє через первинність суб'єктивного права доводити конвенціональність права як такого, що формулюється таким чином: право як суспільний договір. Гобсвільський та Локвільський формалізм у цьому питанні А. Вайшвіла долає через гуманістичне тлумачення принципу конвенціоналізму, спираючись додатково на ідею "процедурної справедливості", що її відстоюють Дж. Роулз та Ю. Габермас. Таким чином "правова справедливість не має іншої форми самовираження, ніж як єдність (рівновага) прав і обов'язків"⁵, підкреслює науковець.

Разом з тим він зауважує, що таке тлумачення права не є універсальним з історичної точки зору, як не є універсальним його

¹ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм как теория современного демократического общества: опыт разработки правовой аксиоматики. – С. 40.

² Див.: Там само.

³ Див.: Вайшвіла А. Правовой персонализм (к поиску современного правопонимания) // Личность и правовое регулирование: творческие поиски раскрепощенного сознания (философия права на постсоветском пространстве): Монография / А. Вайшвила, А.И. Левченко, А.Н. Литвинов, М.А. Тюренко. – Луганск: РИО ЛГУВД, 2006. – С. 8-29.

⁴ Див.: Там само. – С. 12.

⁵ Див.: Там само. – С. 20.

демократичний зміст й онтологічна основа. Так, з точки зору правового персоналізму, говорить литовський вчений, рабовласницьке й феодальне позитивне публічне право взагалі не може називатися правом, оскільки там була відсутньою ця рівновага прав та обов'язків. Однак цю диспропорцію встановлював закон, а законом могло стати будь-яке свавілля влади. Тому, на думку А. Вайшвіли, історія права тільки починається, а ось історія законів занурена ще в часи переходу від традиційного суспільства до цивілізації. Правовий персоналізм мов би перекаваліфіковує специфіку об'єктивного права: вона витікає зі специфіки права суб'єктивного. З такої точки зору у більшості випадків не держава у вигляді закону (об'єктивного закону) надає людині суб'єктивне право, а сама особистість здобуває таке право на основі своєї культурної активності через виконання певних обов'язків у відношенні до інших членів суспільства. Тоді перед законодавцем стає вимога, щоб у законах виражалися не просто правило поведінки, а правила у формі рівноваги прав та обов'язків, тобто соціальних компромісів, здатних узгоджувати інтереси різних соціальних груп, у тому числі інтересів протилежних (останнє вчений називає основним імперативом правового закону). Таким чином індивіди долають свою культурну недостатність шляхом надання послуг один одному.

Правовий персоналізм стає інструментом повернення справедливості в право, яку позитивізм замінює формалізацією, навіть абсолютизацією формалізації. Останнє як методологія є основою правової ідеології недемократичних режимів, де превалує об'єктивне право, а достатніми ознаками права вважаються нормативізм (незалежно від змісту), загальність повелінь, обов'язковість та забезпечення державним примусом. Правовий персоналізм, визнаючи як постулат абсолютну цінність особистості (якою повинна підкорятися й воля законодавця), спирається на вказані чотири аксіоми, оскільки виходить з того, що правовий порядок формується відношеннями між вільними людьми.

Викладена загальнотеоретична позиція литовського філософа права не є чимось надто абстрактним, як то іноді йому закидали на конференціях юристи, виховані на радянських позитивістських "вузькоспеціалізованих" орієнтирах у праві, яке розуміється переважно як закон. Відповіддю на такі запитання і зауваження можна вважати його статтю "Місце покарання у правовій державі", що її також було опубліковано в Луганську¹. Виходячи зі свого тлумачення права

¹ Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1999. – Спеціальний випуск: Проблеми вдосконалення законодавства та практики його застосування з урахуванням прогнозу злочинності. – Луганськ: РВВ ЛІВД, 1999. – С. 44-49.

як рівноваги прав і обов'язків вільної людини - громадянина демократичної правової держави, він наполягає на необхідності відмови від розуміння покарання насамперед як відплати або помсти суспільства правопорушнику за заподіяне лихо, а пропонує варіант розуміння його - покарання - як засіб соціального перевиховання з урахуванням розуміння певного діяння як вияву свободної волі. Це відома кожному добре освіченому юристові Гегелівська трактовка покарання як основного права злочинця, нагадаємо її: "Покарання злочинця не лише справедливе *в собі* - як справедливе воно водночас - його *в собі* суцільна воля, буття його свободи, його право, - але також *право, закладене у самому злочинцеві*, тобто в його суцільній волі, в його вчинку. Адже в його вчинку, як у вчинку *розумної* істоти, міститься те, що він виступає чимось загальним, що ним встановлюється закон, який злочинець у цьому вчинку визнає для себе, під який він, отже, може бути підведений як під своє право"¹.

А. Вайшвіла піддає критиці аргументацію стосовно відміни смертної кари на Заході: якщо ця міра покарання не зменшує кількості вбивств, то її очевидна неефективність дозволяє її - таку міру покарання - скасувати. Він говорить, що якщо дотримуватися такої логіки, то слід відмовитися не тільки від смертної кари, а й від покарання взагалі, оскільки воно не викорінює злочинності². Справа у тому, що зростання чи зниження злочинності пов'язане із цілим комплексом причин, зведення ж цих процесів до викладеної позиції означає, що покарання стає категорією тільки кримінології, втрачаючи свій загальноправовий зміст. Звичайно ж, це не є правильним, а тому слід виходити з того, що в правовій державі покарання є категорією не кримінологічною, а правовою, чка безпосередньо пов'язана з функціонуванням самого права, тобто з необхідністю підтримання в правовому статусі особистості рівноваги її суб'єктивних прав і обов'язків. У випадку правопорушення складається ситуація, коли суб'єктивні права набувають переваги над обов'язками і стають фактично привілеями, тобто агресією проти суспільства (навіть легалізованою, коли не порушується закон). У демократичному суспільстві ігнорування обов'язків за рахунок переваги прав не може бути допустимим, а статистика щодо величезної кількості нерозкритих злочинів (у Литві до 60%³) означає порушення вказаної

¹ Георг В.Ф. Гегель. Основи філософії права або природне право і державознавство / Пер. з нім. Романа Осадчука та Миколи Кушніра. - К.: Юніверс, 2000. - С. 97.

² Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве. - С. 44.

³ Див.: Там само. - С. 45-46.

взаємозалежності прав і обов'язків, що є величезною загрозою як суспільному життю, так і державному суверенітету¹. Покарання як правова категорія є інструментом втілення правової справедливості, оскільки тлумачиться не як позбавлення прав, а як установлення того балансу (рівноваги) прав і обов'язків, який свідомо порушив злочинець (правопорушник). Останній виступає суб'єктом (А. Вайшвіла навіть додає "творцем"²) свого правового статусу, який збалансоване правосуддя³ не дозволяє перетворитися в агресію проти суспільства, "вирівнюючи вагу" прав і обов'язків. Іншими словами, як підкреслює філософ права, у демократичному суспільстві сама особа визначає своєю культурною активністю або кримінальною агресивністю свій правовий статус у вигляді дотримання рівноваги прав та обов'язків. Тому, на його думку (яку слід вважати справедливою і логічною), термінологія Кримінальних кодексів низки країни, де використовуються формулювання на кшталт "позбавлення прав" тощо, не відповідає сучасному соціетарному праву розумінню, оскільки надає державі повноваження за межами волі особи (персони), що є, як би ми сказали, рудиментом етатизму, а литовський вчений прямо говорить про "тоталітаризм"⁴. І взагалі "відплата", на його думку, не є терміном юридичним, скоріше це термін психологічний або аксіологічний, а тому право розуміння сучасної вільної людини - персони - має спиратися на цінності, які формуються за межами більш примітивних суспільств минулого.

¹ Позиція, що, як уявляється, багато чого може прояснити і в процесах, які відбуваються в Україні, перетворюючи її на квазі-державу з точки зору сучасного розуміння права як прав людини. Але це окрема і дуже складна та болісна тема, яку активно заговорюють політики і настільки ж "активно" (ще за радянськими традиціями) замовчують правознавці (мається на увазі переважно апологетичний, а не критичний - загальні абстрактні зауваження на кшталт "окремих недоліків" тощо - тон величезної кількості публікацій не беремо до уваги). Втім, як то прийнято формулювати у науковому співтоваристві, це є "темою окремого дослідження", яке намагається здійснити з філософсько-культурологічних позицій автор цих рядків.

² Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве. - С. 47.

³ Про балансуєчу природу правосуддя у правовій державі в українському правознавстві проводить дослідження В. Бігун (Див.: Бігун В.С. Філософія правосуддя: балансуєчий смисл правосуддя // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. - 2010. - Вип. 4. - С. 36-42; ін. його праці).

⁴ Див.: Вайшвіла А. Место наказания в правовом государстве. - С. 47.

Безсумнівно, ця точка зору сучасного литовського філософа права¹ має величезний евристичний потенціал і може пояснити доволі адекватно багато процесів та подій, що відбулися та відбуваються на теренах колишнього Радянського Союзу, включаючи, звичайно, й Україну, яка перетворюється на звичайну олігархію², висловлюючись мовою класичних вчень про державу і право. Втім, декларативний "фон" та демократична риторика, а також відчутний тиск правових держав, в залежність від яких потрапила наша країна з причин недо-лугого керівництва, залишає певну надію щодо можливих демократичних перетворень. Так, в Україні постановка питання щодо пріоритету прав людини є вже конституційною нормою, але більш важливим уявляється те, що певна декларативність її долається конкретною розробкою проблем прав людини в контексті європейського досвіду³. Одним зі шляхів реальної побудови сучасної правової демократичної держави є формування "правового суспільства", де персоналістичний чинник має стати підґрунтям процесів у задекларованому напрямку⁴. Залишається сподіватися, що голоси раціонально (а значить гуманістично) мислячих учених почують і нововладці.

¹ В цілому концепцію вченого викладено у фундаментальному дослідженні "Правова держава і проблеми її становлення в Литві (Пошуки державної ідеології)" (литовською мовою). Див.: Vaitėvilas, Alfonsas. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius: BĮ UAB "Limito", 2000. – 648 p.

² Олігархія – влада небагатьох (грец.), поняття, яке завжди мало негативний сенс. Перекручення його на позитивний, що відбувається сьогодні, є одним з показників загальної суспільної моральної деградації (це думка професора А. Вайтшвілі, яку повністю підтримує й автор цих рядків). Говорити про її загрозу для існування держави стало банальністю ще з часів Конфуція та мудреців Стародавньої Греції.

³ Див., напр.: Рабінович П. Європейський дороговказ гуманізму (до 60-річчя прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Міжнародного "круглого столу". – Львів, Галицький друкар, 2010. – С. 7-11.

⁴ Див.: Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.